

Ц Ё Т К А.

Я. Хлябцэвіч.

Рэвалюцыйны рух 1905 году сярод рабочых і сялян Беларусі яскрава выявіўся ў асобе беларускае паэтэсы Алёізы Пашкевіч, вядомай пад псеўдонімам „Цётка“.

Дачка бедных сялян Лідзкага павету Віленшчыны Алёіза Пашкевіч (Кейрысова) з маленства спазнала душой гаротнае жыцьцё бедных людзей, што нудзіліся пад цяжарам панскага ўціску. Вось чаму Цётка ўнясла ў сваю рэвалюцыйную чыннасьць жывую душу бедака-рабочага й селяніна і яе вобразную праўду, сялянскую прастацкасьць і шчырасьць. Вершы Цёткі гралі ролю агітацыйных проклямацый, паддаваўшых духу да рэвалюцыйнай барацьбы рабочым Вільні і сялянам Беларусі.

У часе рэвалюцыйных надзеяў перад агульнай забастоўкай у кастрычніку 1905 году Цётка падмацоўвала энэргію рабочых і сялян Беларусі. У вершы „Вера Беларуса“ Цётка моцна праканана ў блізкасьці рашаючага моманту:

Веру, братцы, ў нашу сілу.
Веру ў волі нашай гарт:
Чую вагонь ў нас—ня брылу,
Бачу, братцы,—мы ня з карт.
Мы ня з гіпсу—мы з каменя.
Мы з жалеза, мы са сталі;
Нас кавалі у пламені,
Каб мацнейшыя мы сталі.

Цяпер, братцы, мы з граніту,
Душа наша—з дынаміту,
Рука цьвёрда, грудзь акута,
Пара, братцы, парваць пута!).

Гэтае прагненне барацьбы з царызмам і буржуазіяй знайшло вобразна-народнае выяўленьне ў вершы „Пад штандарам“²⁾.

Ня плач, матуля,
Ня пляч, татуль,
Што забілі Вінцуля,
Што ня прыдзе адтуль;
Што чырвоны штандар
Прад народам ён нёс,
Што крычаў: „Гасудар,
Ці наеўся ты сьлёз?
Ці напіўся крыві,
Ці пакрыўдзіўся нас?
Мы з штандарам прышлі
Расплаціцца ўжо час“.

1) Skrupka bielaruśkaja, u rusk. vyd. „Gaŭryly z Polacku“ 1906 g.

2) Верш напісаны Цёткай у 1905 г. і зьмешчаны ў зборніку пад назвай „Хрэст на свабоду“, выданы ў 1906 г. ў Львове.

Растрэл работніцкай дэманстрацыі, на чале якой рабочы Вінцуль нёс чырвоны штандар, рэвалюцыйныя хаўтуры з шматтысячным натоўпам-процэсіяй—„Вінцуля на могілкі нясуць“—і ўсе гістарычныя абставіны царызму, стварыўшыя ўмовы, рэвалюцыянізуючыя шырокія масы й салдат, якія дагэтуль растрэльвалі работніцкія дэманстрацыі, а пасля зрабіліся „свядомымі“,—усе гэтыя вобразы 1905 г. выражаны ў тым самым вершы:

І салдат не такі,
Як тады к нам страляў:
Капітан ня жывы,
То-б яго не пазнаў.
Няслуханы салдат
Афіцэру гіркне:
„Я народу—сын, брат!“
Ў дэманстрацыі йдзе.
На прыказ падаць залп
У чырвоны штандар
Выстрал пусьціць у жарт
У аблокаў аўтар.
А народ і пяе,
Пад штандарам ідзе,
На ворага-цара
Крэпку руку нясе.
Нясе доўг у грудзёх
Для тыранаў, цара,
І прыказ у вачох:
„Цару згінуць пара!“

З імем аўтара гэтых вершаў-проклямацый, Цёткай, звязаны першыя спробы масавай рэвалюцыйнай агітацыі сярод рабочых і сялян на Беларусі ў 1904-1905 г.г., калі ўпярышыню выступілі цэлыя рабоча-сялянскія масы, а не асобныя групы й гурткі.

Цётка прымала ўдзел ва ўсіх нелегальных мітынгах, работніцкіх сходках і вучнёўскіх гуртках, а калі надышоў час адкрытых мітынгаў з кастрычніка па сьнежань 1905 г., дык Цётка выступала ў Вільні й Нова-Вялейску, заўсёды сьледам за вядомым таварышам Сьцяпанам Вігілевым¹⁾, які карыстаўся надзвычайна вялікім уплывам на рабочых і вучняў г. Вільні.

Успамінаецца выпадак на адным гэтакім мітынгу ў клубе чыгуначнікаў у 1905 г., наладжаным лігай роўнапраўнасьці жанчын; выступалі тады прамоўцы ад ~~двух~~ соцыялістычных партый, разглядаўшыя жаночае пытаньне, як частку рабочага пытання. Цётка-ж адразу пачала так: „Працавітай бядноты тут няма, а толькі капялюшніцы“²⁾ і так далей у тым самым тоне, прычым, нарэшце, Цётка прапанавала работніцам уваходзіць ня ў лігу роўнапраўнасьці жанчын, а ў соцыялістычныя партыі.

Прамовы Цёткі заўсёды на мясцовай мужыцкай мове ўносілі элемент прызнаньня грамадзкае асабістасьці й людзкае вартасьці ў беларускім рабочым і селяніне, якіх лічылі дагэтуль за „быдла“ мясцовыя паны, шляхта і расійскія вураднікі.

¹⁾ Відны лідэр Р.С.-Д. партыі, меўшы вялікі уплыў на работніцкія масы г. Вільні ў 1905 г., аб якім пазьней клапаціўся Ленін. Гл. арт. Ганецкага ў „Правде“—сакавік-красавік 1924 г.

²⁾ Шляпніцы.

Дзякуючы мастацкай вобразнасці і сялянскай прастацкасці беларускай мовы, б'ючай сваімі праўдзівымі словамі, Цётка карысталася вялікім паспехам і ўвагай з боку рабочых і сялян. Віленскія рабочыя расхоплівалі яе вершы і з вялікай цікавасцю дэкламавалі іх на фабрыках і заводах і, нават, на вуліцах.

Вялікасць рэвалюцыйных падзеяў 1905 году і чаканьне шырокіх перспэктыв выклікалі ў яе душы новыя сілы, новы ўздым рэвалюцыйнае творчасці, знайшоўшы водгук у психолёгіі мас. Вяшчуны рэвалюцыі 1905 г.—вялізарныя рабочыя дэманстрацыі, растрэльваемыя царскім урадам—і наогул уся расійская рэвалюцыя вобразна выяўлены ў вершы „Мора“:

Мора вуглем цяпер стала,
Мора з дна цяпер гарыць,
Мора скалы пазрывала,
Мора хоча горы змыць.

Мора злуе, крэпнуць хвілі,
З дзікім шумам бераг рвуць;
Гром грывіць кругом у мілі,
З мора брызгі ў неба б'юць.

Месцам хвіля стонам рыкне,
Месцам плач сарвецца з губ,
Месцам бераг болей ікне,
Гром грывіць у тысяч труб.

Мора зброіцца палкамі;
Шум русалак разбудзіў.
Запаліўся смок агнямі;
Неба чорны гнеў накрывіў.

Бог сярчае: злая бура
Псуе вельмі сьвяты сон;
Б'ецца, рвецца ўся натура.
Аж дрыжыць нябесны трон.

Трон дрыжыць, ня сьпяць прарокі.
Бог склікае сьвяты сход;
А там радзяць, што аблокі
Мусяць штурм пусьціць у ход.

Бой пачаўся. Войска бога
Жалпам паліць ў горды хвіль...
Мільён згіне, нова змога
Расьце крэпка праз сто міль.

Растуць сілы мора злага,
У размаху відзен гарт.
Не адступяць войску бога...
Бой пачаўся не на жарт.

Такі бой вякамі ждзэцца,
Такі бой гігантаў дасьць;
Ў такім боі толькі грэцца!
Ў такім боі толькі пасьць!

Бягучыя падзеі—як 9-га студзеня,—павялічыўшыя рэвалюцыйны рух, сярод пролетарскіх мас у звязку з іх агульным бяспраўным станам, Цётка скарыстала тады з агітацыйнай мэтай, што на простаі беларускай мове, прыбліжала яе творы да шырокіх мас. Гэтак, у вершы „Хрэст на свабоду“ чытаем:

Ў Пецярбурзе зьмерлі людзі:
Ім прышылі куляі грудзі,
Бо то з песьняй і алтарам
Пайшлі з папам перад царам,
А цар сьпнуў, як-бы з неба,
Тысяч куляў—так і трэба!

* * *

Дурняў хрысьцяць на свабоду,
Цар навуку даў народу,
Паказаў ім, як-бы з неба,
Што больш цара не патрэба.

Народ зразумеў, як трэба здабываць сабе свабоду; вочы працоўных, верыўшых яшчэ ў цара, расчыніліся. Гэтае асьведамленьне масамі неабходнасьці рэвалюцыйных сродкаў барацьбы з царызмам выражана ў словах таго самага вершу:

Трэба шроту, бомбаў, стрэльбаў,
Трэба біць нам гэтых шэльмаў;
Чуе яшчэ голас з неба,
Што цара павесіць трэба!

* * *

З тэй пары Масква, Варшава,
Рыга, Вільня, Бак, Лібава,
Беларусь, Літва, Расея
Гоняць вон цара-зладзея.
Народ чуе голас з неба,
Што больш цара не патрэба.

* * *

Бомба—трах! Сяргей¹⁾ у шматы;
Мірскі²⁾ бяжыць аж да хаты;
Цар у страху, сэнат млее;
Беданосцаў³⁾ аж хварэе.

* * *

Кладуць сеткі, каскі, бляхі,
Найбольш страшаць—гэта ляхі,
Ціха колюць, цэльна стрэляць.—
Так, як жыта, чарцей меляць,—
Народ чуе голас з неба,
Што свабода яму трэба.

1) Вялікі князь Сяргей, пакараны Каляевым.

2) Міністар унутраных спраў Сьвятаполк-Мірскі.

3) Пабеданосцаў.

Гэты верш, як і папярэднія, выданы быў Беларускай Грамадой у 1905 г. і распаўсюджаны ў дзесятках тысяч экзэмпляраў.

Шмат разоў пішучаму гэтыя радкі даводзілася наглядаць, з якім здавальненнем віленскія рабочыя чыталі гэтыя вершы-проклямацты на вуліцах пролетарскіх кварталаў.

Яшчэ з большай агітацыйнай сілай уплывалі гэтыя вершы на псыхалёгію беларускіх сялян; апошнія, уяршыню пачуўшы вершы аб волі і зямлі на сваёй роднай, простаі, мужычай мове, бачылі ў гэтым прызваньне чалавека ў мужыку і ўзвышэньне свае людзкае вартасці, усведамлялі сваю рабочую й сялянскую грамаду-колектыў.

Цётка адразу схпіла сваім поэтыцкім чуцьцём усю глыб і дзейнае значэньне рэвалюцыйнай прапаганды на беларускай народнай мове, выражаючы простымі мужыцкімі і дзеля гэтага блізкімі для беларускіх рабочых словамі ўсю соцыяльную крыўду.

У гэтых простых, створаных народнай стыхіяй словах, адчувалася жывая туга і нянавісьць да паноў, ажыцьцёўленых у трапных вобразах, бо каму-ж, як не беларусам, давялося выцерпець столькі бяды ад розных паноў і вураднікаў, якія зьневажаі іх, называючы іх імем „хамаў“ і „хлопаў“...

Соцыяльны быт беларускіх сялян адбіўся ў беларускіх народных песьнях (палявых, пакосных) з іхным рытмам працоўных дзеяньняў. Пахаджэньне беларускіх песен—працоўнае: у часе працы рытм уносіць эканомію ў працоўны процэс і прывучае іх да колектыўных дзеяньняў. Цётка, як дачка бедных сялян, з маленства ўспрыняла мотывы працоўных песен беларусаў, спазнаўшы разам з імі самае жыцьцё і цяжкую пад'ярэмную працу земляробаў. Вось чаму кожнае слова яе, пранікнутае соцыяльным зместам і ажыцьцёўленае ў мастацкіх вобразах так рэвалюцыянавала народныя масы, ня кажучы аб тым, што ў стасунку політычнае асьветы простая беларуская мова або, як называлі яе, мужыцкая, была самым вобразным сродкам агітацыі й прапаганды, што ў свой час (1863 г.) зразумеў віленскі Мураўёў-шыбельнік, забараніўшы ўсялякія выданьні на гэтай мове (забарона трывала да 1905 году).

Уплыў агітацыі і прапаганды на беларускай мове адпавядаў псыхалёгічнаму складу беларусаў і дзеля таго быў мацнейшы за выданьні на расійскай мове, асабліва на сялянскія масы Беларусі.

У гэтым пішучы гэтыя радкі беспасрэдна праканаўся ў вёсках Бельскага, Беластоцкага і Слонімскага павеатаў Горадзеншчыны, а таксама і ў Віленскім павеце (у сёлах каля Нова-Вілейску).

Асаблівай популярнасьцю пасяля вышэйпаказаных вершаў Цёткі карысталася беларуская газета „Наша Доля“ (усе шэсьць нумароў яе былі конфіскаваны ў 1906 г. ў г. Вільні) і потым заступіўшая яе месца „Наша Ніва“.

У гэтай газэце відны ўдзел прымала Цётка, зьмяшчаючы вершы, будзіруючыя рэвалюцыйную энэргію працоўных мас. Якую ролю адыграла „Наша Ніва“ для грамадзянскага выхаваньня мас у часе царскага рэжыму відаць з таго, што яна ўяршыню выявілі беларускіх поэтаў з народнае масы, як Якуб Колас, Янка Купала, Цішка Гартны і інш., якія цяпер зьяўляюцца гордасьцю беларускае поэзіі.

Вось чаму рэвалюцыйны рух сярод беларусаў, які пачаўся барацьбой сялян з панамі, даў моцны штурхач да нацыянальнага самавызначэньня народу і цяпер сумяшчаецца з клясамым. Гісторыя ў гэтай краіне спаяла апошняе з нацыянальным вызваленьнем, якое, у сваю чаргу, развівалася на соцыяльна-эканамічным грунце.

Спагодная глеба для развіцця рэволюцыйнага руху ў 1905 годзе сярод сялян Беларусі заключалася ў тым, што беларусы прадстаўлялі класу, галоўным чынам, сярэдняга й беззямельнага (батрацкага) сялянства, складаючую 76% насельніцтва краіны, працуючую на праспалосных „шнуроў“ зямлі. Подлуг даных А. Л. Бурбіса, паданых у кнізе Турука сярод сялянства Беларусі, згодна даных 1905 году, *перавышай пролетарскі* (да 5 дзес. на гаспадара) і *напайпралетарскі* (ад 5 да 10 дзес.) *элемент, досыць вялікі процант працоўнага сялянства* (ад 10 да 15 дзес.), *дробна-кулацкае сялянства з наймітам* (ад 15 да 20 дзес.) і кулацкае сялянства (звыш 20 дзесяцін на гаспад.) з эксплёатацыйнай наёмнай рабочай сілы; капіталістычна-дробныя гаспадаркі складалі досыць невялікі процант, што відаць з наступнай табліцы па губернях:

Назвы губерняў	Да 5 дзес. на гаспадара	Ад 5 да 10 дзесяцін	Ад 10 да 15 дзесяцін	Ад 15 да 20 дзесяцін	Звыш 20 дзес. на гаспадара
Віленская . . .	3,9%	28,5% „	29,0% „	25,3%	14% „
Віцебская . . .	2,2%	46,6%	29,6% „	7,5%	14,8%
Горадзенская . .	4,5%	10,6%	31,6%	30,2%	22,9%
Менская	11,5%	61,9%	13,8% „	6,9%	5,6% „
Магілёўская . .	9,9%	68,5%	17,0%	2,0%	2,0%
Смаленская . . .	6,13%	71,5% „	19,0%	4,5%	1,9%
(паветы беларускія без 4-х велікаруск.)					
Чарнігаўская . .	40,5%	51,7%	6,8% „	6,9%	0,4% „
(5 пайночных па- ветаў)					

Варта адзначыць, што царызм, штучна ўзбуджаючы нацыянальную і соцыяльную розню між народамі, прабаваў папярэдзіць соцыяльную класавую барацьбу на Беларусі паміж рабоча-сялянскімі масамі і панамі і капіталістамі. З гэтай мэтай русыфікацыйная політыка царызму ўжывала праваслаўе, рускую народнасць і казакоў з бізунамі, маючы пад сваім загадам цэлы штат дзяржаўных гісторыкаў, школы, цэрквы, вураднікаў і г. д.

Асабліва старанна культываваліся штучныя эксцэсы, якія даходзілі часта да сапраўднае бойкі (м. Зельва Горадзеншчыны) * між каталікамі і праваслаўнымі затое, што папы абураліся на ксяндзоў, будаваўшых косьцёл на нейкай зямлі, за якую йшла спрадвечная спрэчка—каталіцкае духавенства ці праваслаўнае раней уладала гэтым зыскоўным месцам. Справа даходзіла да такога фанатызму, што адны беларусы лічылі сябе праваслаўнымі і дзела гэтага рускімі; другія-ж беларусы каталіцкага вызнання лічылі каталіцкую рэлігію і польскую нацыянальнасць за адно й тое і затым залічалі сябе не да беларусаў, а да палякоў, хаця ўжывалі мясцовую беларускую мову. Гэткае непраўдзівае разуменьне культывавалі папы й ксяндзы, польскія паны й расійскія вураднікі.

У гэтых умовах працвала Цётка, заражаючы ўсіх таварышоў палкім імпэтам да рэвалюцыйнае барацьбы, сваёй прастатой, беспасрэднасьцю і шчырасьцю. Цётка зьяўлялася незаменным таварышом і надта харошым чалавекам, шукаўшым у кожным мужыку-беларусе працаўніка-чалавека, і знаходзіўшым яго. Заўсёды захоплена-радасная, заўсёды бяз грошай,— Цётка ніколі не сумавала і рабіла сваю рэвалюцыйную справу барацьбы працоўнай беднаты і мужыкоў з панамі пры ўсякіх умовах. Сярод таварышоў—слухачоў вышэйшых вольных курсаў Лесгафта ў Ленінградзе—Цётка заўсёды гаварыла „папросту“ на „мужыцкай мове“. Інтэлігэнцкі-настроеныя соцыялістыя крыху паблажліва адносіліся да яе слоў і, ня маючы зьвязку з рабочымі масамі, не разумелі таго, што Цётка са сваімі мужыцкімі словамі карысталася такой увагай і давер'ем гэтых мас, аб якім марылі таварышы, ня ўмеўшыя падыходзіць да мас на іхнай мове. Усе яе таварышы разумелі яе шчырыя намеры і з вялікім замілаваньнем і павагай адносіліся да Цёткі.

Будучы поэтэсай і артысткай, Цётка ведала, якое значэньне мае мастацкая форма агітацыі й прапанды і заўсёды гарэла рэвалюцыйным агнём, здабываючы прыхільнасьць да сябе сярод рабочых і сялян.

Як і ў вершах, Цётка выступала на мітынгх, на базарах і кірмашох і наогул усюды, дзе прасьцейшы народ-сярмяжнікі, „дзе беларусы“, шукаючы іх сярод рабочых і пытаючыся ва ўсіх таварышоў, якіх спатыкала. „чы не беларус?“, лічачы, што беларус можа быць толькі работнікам і мужыком, бо панамі тут былі палякі, а вураднікамі—рускія. Вось чаму вуснамі рабочага і селяніна Цётка кідала сталёныя словы: „Мы—сіла, мы—права“. З яе грудзей з вульканічнай сілай вырываўся ў 1905 годзе верш:

Цяпер, брацьця, мы з граніту,
 Душа наша з дынаміту;
 Рука—цвёрга, грудзь—акута!
 Пара, брацьця, парваць пута.

(„Сон над крывавымі разорамі“, гл. „Наша Доля“ № 1—1906 г. і „Скрыпка беларуская“).

У асобе Цёткі мы бачым прыклад гармонічнага злучэньня поэтычкіх парываньняў з рэвалюцыйнымі дасягненьнямі.

Прымаючы чынны ўдзел у стварэньні Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады, Цётка закончыла сваю нелегальную дзейнасьць скліканьнем 2-га зьезду Б. С. Грамады ў студзені 1906 году. Калі я ў часе калядных канікул знаходзіўся ў Бельскім павеце Горадзеншчыны, дык атрымаў ад яе гэткую тэлеграму: „Халімон, прыяжджай у Менск на шлюб. Цётка“. Ня ўцяміўшы, што гэта за вясельле наладжвае Цётка, я выправіўся ў Менск. Прыехаўшы туды да знаёмых мне таварышоў, братоў Луцкевічаў, я накіраваўся з імі далёка на канец гораду на кватэру быўшага ў той час бібліятэкара Пушкінскай бібліятэкі¹⁾.

За сталом сядзяць усе віленскія і менскія таварышы²⁾, а таксама рабочыя і сяляне. Быўшыя члены сялянскага саюзу ад Менскай губ.

¹⁾ Сасланага пазьней на катаргу за распаўсюджаньне проклямацый БСГ праз кнігі, якія выдаваліся з Пушкінскай бібліятэкі.

²⁾ А. Бурбіс, Цётка, Ф. Умястоўскі, Вілейка, браты Луцкевічы, А. Уласаў і сяляне Менскай губ. Віцлаў Іваноўскі, вядомы под прозьвішчам „Вацюк Тройца“, абраны бунь у цэнтральны комітэт завочна, бо ўдаслу на зьездзе ня прымаў.

Цётка. зразумела, у цэнтры, здаволеная, размахвае рукамі.

— А-а-а! Халімон!? Прыехаў такі з-пад Белавескай пушчы. А каб цябе халера! А мы думалі, што ня прыедзеш на шлюб Ну, сядай за стол, пі гарбату, пакаштуй шынкi, гэта шлюбная беларуская шынка...

Пасяджэньні зьезду цягнуліся цэльны дзень да позьняй ночы. Дзякуючы таму, што ў пачатку студзеня 1906 году адбываліся арышты і вобыскі, мы размяшчаліся па горадзе і начавалі ў грамадзян, якія зусім не займаліся політыкай. Зьезд цягнуўся 3—4 дні. Усе пытаньні староса праграмы былі перагледжаны. Докладчыкі па кожным пытаньні праграмы асьвятлялі пытаньне на грунце ўсёй, якую мелі, літаратуры, сярод якой значную ролю гралі працы Маслова і Н. Леніна ў аграрным пытаньні.

Другі зьезд, замест быўшай у праграме Б. С. Г. соцыялізацыі зямлі, прыняў новую праграмную пастанову аб утварэньні краёвага зямельнага фонду краю, канфіскацыі панскай, царкоўнай, скарбовай, удзельнай і інш. зямлі.

Гэткім чынам, ужо тады быў закладзены фундамент для нацыяналізацыі зямлі. Пастанова аб утварэньні гэтакага краёвага зямельнага фонду была ў 1905-6 г. г. першым соцыялістычным выступам, які прыбліжаў Беларусь да нацыяналізацыі зямлі.

І вось калі на зьездзе зайшла гутарка аб тым, што за карыстаньне зямлёй у сялян будучь браць асобныя падаткі (дыфэрэнцыяльная рэнта), дык пішучы гэтыя радкі, протэстуючы сьпяраша проціў капіталістычных форм, напамінаўшых ранейшую арэнду, — усё-ж згадзіўся з асноўным палажэньнем дакладчыка, што, праўда, пры нацыяналізацыі зямлі, падатак за карыстаньне зямлёй у форме дыфэрэнцыяльнай рэнты і ў іншых формах ідзе ня ў кішэню пана і капіталістага, а на карысьць усяе дзяржавы — на заснаваньне больніц, школ, на разьвіцьцё прамысловасьці — у інтарэсах усіх працоўных.

Гэткім чынам, прыняўшы такую пастанову ў аграрным пытаньні зьезд стаў на пляцформу с.д.

У зьвязку з гэтым і ў політычным стасунку пастаўлена было заданьне дабівацца тэрыторыяльнай аўтономіі Беларусі разам з правамі культурна-нацыянальнай аўтономіі для нацмен, якія жывуць на гэтай аўтономнай тэрыторыі. На жаль, гэтае пытаньне неправілова камэнтывуе Ф. Турук у сваёй кнізе „Белорусское движение“, М., 1921 г. ГИЗ, асьвятляючы працу 2-га зьезду Б. С. Г. ў тым сэнсе, што гэты зьезд нібы займаецца, галоўным чынам, пытаньнем дзяржаўнага ладу Расіі (?) на прыцыпе не аўтономіі, а фэдэрацыі „вольных з вольнымі“, шукаючы падтрыманьня ў суседзей (Літвы, Украіны і Латвіі). Ф. Турук у гэтым месцы ссылаецца на дадатак да яго працы № 7 — „Нарыс праграмы Б. С. Г.“. Тымчасам наш асабовы ўдзел у гэтым зьездзе і дакумант, на які ссылаецца Турук — „Нарыс праграмы Беларускай Соцыялістычнай Грамады“, — якраз пацьвярджаюць, што 2-і зьезд Б. С. Г. найбольш займаўся пытаньнем дзяржаўнага ладу Беларусі на прыцыпе якраз аўтономіі ды яшчэ і тэрыторыяльнай, а т. Турук піша: „на прыцыпе не аўтономіі, а фэдэрацыі“, неправілова лічычы, што калі фэдэрацыя, дык ужо ні ў якім разе не аўтономія. Тымчасам, дакумант, на які ссылаецца Турук і асабістыя ўражаньні ў поўнай меры і азначана паказваюць на тэрыторыяльную аўтономію ў форме незалежнае рэспублікі (гэта было ў 1905 г.). Практыка Савецкага гаспадарства выпрадала гэтае толькі пазьней. Мы бачым, як сучасныя Савецкія рэспублікі будаваліся незалежнымі і на грунце ўмоў уступалі ў сувязь — Р. С. Ф. С. Р., — а потым утварылі Саюз Савецкіх Соцыялістычных Рэспублік.

Нарэшце, пастаноўка пытання аб незалежнай рэспубліцы Беларусі на 2-ім зьездзе Б. С. Г. зусім ня была такой, што нібы гэты зьезд займаўся пытаньнем дзяржаўнае будовы Расіі (якраз не *Rasii*, а *Беларусі*. Курсіў наш. Е. Х.).

Другі зьезд Б.С.Г. ў 1906 г. найменш клапаціўся аб вернападданыцкай адданасьці расійскай дзяржаве, і амаль-што ніхто нічога не казаў аб тым, каб заставацца „ў межах супольнага дзяржаўнага арганізму Расійскага гасударства“. Дый у „Нарысе праграмы Б. С. Грамады“ (дакумант, на які ссылаецца т. Турок) бліжэйшая мэта Б. С. Г. формулявана йнакш: „Скінуць самадзяржаўе ў Расіі разам з пролетарыятам усіх народаў Расійскага гасударства“ (гэта зусім не азначае, што Б.С.Г. вырашаючы нібы пытаньне наконт фэдэрацыі (?), адначасна (!) лічыла патрэбным „аставацца ў межах супольнага дзяржаўнага арганізму Расійскага гасударства“. Тады-ж разважалі аб агульнай барацьбе разам з усім пролетарыятам, а не аб „межах“. Агульнае заданьне 2-га зьезду было больш паважнае— „раскінуць цяперашні капіталістычны парадак і аддаць у рукі ўсяго народу зямлю, снасьці рабomыя і ўсе спосабы камунікацыі для супольнага ўладаньня“, а не заставацца ў межах Расійскага самаўладства. Бо прынята была рэзолюцыя (ўпяршыню) аб незалежнай Беларускай рэспубліцы.

Зьезд закончыўся без перашкод, азначана вырашыўшы ўсе пытаньні праграмы й тактыкі, абраўшы Ц.К., замяніўшы назву „Беларуская Рэволюцыйная Грамада“ назвай „Беларуская Соцыялістычная Грамада“, надаўшы праграме с.-д. характар.

Пасьля зьезду мы паехалі з Цёткай у Вільню, дзе яна хавалася ў прыватных кватэрах ад шукаўшай яе поліцыі, дала мне грошай на дарогу, і я паехаў да дому.

Пабыўшы нейкі час у студзені 1906 г. ў якасьці міласэрнай сястры ў Нова-Вялейску па чужым пашпарце, Цётка рыхтавалася ўцякаць за граніцу, і ўцякла ў гэтым самым 1906 годзе.

Большага, месца працы Цёткі, зьяўлялася базай, дзе наладжваліся нелегальныя пасяджэньні сяброў Б.С.Г., і адтуль мы мусілі падарожнічаць з агітацыйнымі мэтамі ў суседнія сёлы, прылягаючыя да Вялейскай больніцы.

Знаходзячыся ў Львове, дзе яна вучылася ва ўнівэрсытэце і вывучала народны тэатр „батлейкі“, Цётка прынялася за навуковую распрацоўку пытання аб беларускім народным тэатры, а таксама практычна вывучала драматычнае мастацтва ў тэатральнай школе і выступала ў тэатры на беларускай мове.

Цётка манілася наладзіць беларускае драматычнае мастацтва і скарыстаць яго як з мастацкімі мэтамі, гэтак із політычнымі. Цётка колькі разоў паказвала на тое, што яна мусіла здабываць сродкі да жыцьця або працай на сцэне, або практыкай фэльчаркі.

З прычыны сваёй адарванасьці ад грамадзянскай працы на Беларусі сярод сярмяжных беларусаў, яна сумавала па рэволюцыйнай рабоце.

У гэты час яна напісала верш „Я хацела-б“:

Я хацела-б быць зярном пшаніцы,
Упасць на ніўкі, вёскі,
Зазалаціцца без мятліцы,
Даць хлеб смачнейшы трохкі.
Хацела-б быць я рэчкай быстрой.

Абегчы родны край,
 Дзе нападць, а дзе скупаць,
 А дзе ўтуліцца ў гай.
 То зашумець, то зашаптаць,
 То стаць ў салодкім сьне,
 То зноў сарвацца, зноў гуляць.
 Агнём кіпець у дне;
 Ды так разгрэцца і сьпяніцца,
 Каб ў неба хваляй здаць,
 Украсьці сонца, зноў спусьціцца.
 Больш сьвету людзям даць.
 Усё прыгорнуць у дарозе.
 І каплю шчасьця й долі ўліць;
 Усюды думаць аб народзе
 І родны край усюды сьніць.
 Пасьля рассыпацца расою
 Скрозь на галінках, на лістох
 І так абняціся з зямлёю,
 Каб нас ніхто разьняць ня мог!

* * *

Або ветрам абярнуся
 Ды над сьветам палячу,
 Цёмным віхрам закручуся,
 Ўсех на месяц загляну.
 З усёй сілы ды размаху
 Горкай скаргай ў зьвёзды здам,
 Сыпнуць іскраў сноп ад страху.
 Задрыжыць аж месяц сам.
 Хто ты? Скуль ты? Чаго хочаш?
 Чаго выеш і шуміш?
 То праз сьлёзы нам рагочаш,
 То гарыш увесь й дрыжыш.
 Я—пасланец, вецер буйны,
 Прыляцеў на суд вас зваць!
 У нас цёмна, край наш хмурны,
 Як замерзшы, людзі сьпяць;
 Я там біўся, я там віўся,
 Я ім хаты паламаў,
 Але ўсё-ж я не дабіўся,
 Каб народ свой голас даў...

Гэтак адбілася на яе творчасьці няўдача рэвалюцыі 1905 г.

Жывучы заганіцай, Цётка ўсё-ткі час-часом прыяжджала па чужым пашпарце ў Ленінград: гэтак колькі разоў яна прыяжджала, калі студэнты яе землякі—наладжвалі гадовыя спэтаклі на беларускай мове з канцэртным аддзяленьнем. Цётка выступала на вечары за артыстку, у канцэртным аддзяленьні дэкламавала свае вершы, выконваючы гэтае са стараннай мастацкай тэхнікай.

У зьмесьце і ў тоне вымовы іх Цётка выражала свой смутак эмігранткі і марыла аб звароце на бацькаўшчыну:

І душна, і цесна, і сэрца самлела
 Мне тут, на чужыне, здалёк ад сваіх...
 Як птушка. на скрыдлах ляцець-бы хацела,
 Як хваля на моры, плыла-бы да іх.
 Знялася-бы, здаецца, расінкай на хмары,
 А хмары-бы ветрам казала я гнаць
 Далёка, далёка, дзе сьняцца мне чары,
 Дзе боры густыя над Нёмнам шумяць.
 Дзе пацеркай белай Вілья прабягае,
 Дзе Вільня між гораў гняздо сабе ўе,
 Дзе кожна дарога і крыж мяне знае.
 Дзе ўсё, усё чыста вярнуцца заве:
 Там я нарадзілася і вырасла ўволю.
 Там першыя словы выўчалася казаць...
 Ой, мілыя, мілыя, сьнегам пакрытыя
 Зялёныя лясочки, дарожкі мае.
 Эх, як вы у сэрцы маім не забыты,
 Як часта абраз ваш у думцы ўстае.

Ад нуды Цётка траціла свае душэўныя сілы, а сухоты адбіралі ў яе сілы фізычныя. З кожным днём таялі яе сілы, але яна яшчэ больш рвалася да рэвалюцыйнай барацьбы, да рэвалюцыйнага мастацтва і асьветы мас на бацькаўшчыне.

— Геня, — сказала яна мне, нелегальна прыехаўшы ў Пецярбург: — ведаеце, якое рэвалюцыйнае значэньне мае мастацтва? Калі хочаце гэта зразумець, дык прачытайце „Леонарда-да-Вінчы“ А. Меражкоўскага...

У часе свайго апошняга прыезду Цётка казала:

— Ведаеце, Геня, я ніяк не магу пагадзіцца са сьмерцю. Мяне заўсёды хвалююць гэтыя пытаньні — „каханьне й сьмерць“. Я рада, што вы. грамадзянскі дзеяч, разьвіваеце нашыя дасягеньні 1905 году.

Цётка прадстаўляла сабе ўсе магчымасьці разьвінуць свае здольнасьці і адначасна разумела, што сілы яе аслаблі.

Граў-бы я многа, дык сіл не хватае,
 І рвецца за стрункаю струнка,
 Хоць песьня яшчэ не замёрла ўдалая,
 Хоць родзіцца думка за думкай.
 Можа з гэтай ліры вырасьце іва,
 З парваных струн — белыя кветкі;
 Можа вясною будуць ігрыва
 У драўца ценю гуляць дзеткі;
 Можа хто з дзетак скруціць жалейку,
 Унучку паломанай ліры,
 І так зайграе, што ўсенька зямелька
 Пачуе мой водгалас шчыры.
 Дзедавы струны, рана парваныя,
 Зноў громка азвуцца, як званы.
 Песьня за жыцьце яго недаграная
 У сэрцы ўнука дасьць плёны.
 А на задушкі пад цёмнаю івай
 Жывое пачуецца слова,
 Што песьня устала з *стотысячнай сілай*,
 Жыве мая ліра нанова.

Цётка мела рацыю спадзявацца, што песні яе „ўстануць са стотысячнай сілай“ і будуць доўга жыць у сьвядомасьці рабочых мас. Падставы гэтыя былі соцыяльнага характару, якія выразіліся ў яе вечнай трывозе за лёс рабочых і сялян Беларусі, за вызваленьне іх ад цара, вураднікаў і панюў. Вельмі памастацку абмалёвана жаночая доля сялянкі ў вершы „Вясковым кабетам“:

Як каліну град страсае,
Як пярун каменьне крышыць;—
Так лёс рана вас ламае,
Так жыцьцё красу вам нішчыць.

Колькі болю ў вачох хмурных,
Колькі скаргі з губ зьбялелых!
Колькі срэбра ў косах густых,
Колькі поту з рук абмлелых!

Ой, кабеты, ой, вясковы,
Ой, вы, кветкі прызавяты,
Ой, лілейкі вы бяз мовы,
Ой, вы птушкі бяскрылаты!

На месца пафосу рэволюцыйнае барацьбы ў апошнія гады ў Цёткі зьявілася глыбокае спагаданьне да гора бяздольных бедных людзей, і парываньне да рэволюцыйнае творчасьці замянілася беларускай романтыкай і культурнай працай.

Вышаўшы замуж і зьмяніўшы, дзякуючы гэтаму, сваё прозьвішча, Цётка вярнулася ў Вільню, дзе і надалей займалася ня толькі літаратурнай працай, але і арганізацыйнай.

У часе нямецкай окупацыі г. Вільні і Віленшчыны бязупынна працавала ў якасьці міласэрнай сястры сярод хворых, раненых—афяр імперыялістычнае бойні.

У гэты самы час у роднай вёсцы Лідзкага павету Віленшчыны памёр яе бацька. Паехаўшы хаваць яго, яна і там ня ўседзіла без работы: дзякуючы свайму бунтаўнічому і заўсёды спагаданаму да людзей характару, яна пачала езьдзіць па вёсках і сёлах, дзе тады надта распаўсюджаны быў тыфус, з мэтай дапамагчы й выведаць становішча сялян дзеля таго, каб паклапаціцца ў Вільні наконт дапамогі пацярпеўшым ад вайны. І вось тутакі Цётка захварэла на тыфус і ўночы на 5 студзеня 1916 г. памерла.¹⁾

Пахавалі яе на вясковых могілках сярод шэрых „гаротнікаў“, на карысьць якіх яна працавала ўсё сваё жыцьцё.

Рознастайнасьць творчае працы, імкненьне прыняць удзел у рэволюцыйнай працы грамадзянскае асьветы мас на роднай мове, прабуджэньне грамадзянскіх інтарэсаў у другіх—найлепш характарызуе Цётку, як першую беларускую поэтэсу-рэволюцыйнэрку і як чалавека-таварыша. Парывістасьць да мас і праца на іх выявілася ў бунтаўнічым духу Цёткі, гатовай заўсёды разарваць усе пугі, закаваўшыя працоўны народ Беларусі. Гэты бунтаўнічы дух Цёткі або горда рваўся на волю з кайданаў рускага самаўладства і панскай улады, або, змучаны безнадзейнай немачай, стогне літасьцю да беларуса, злучаючыся з прыродай, і разьліваецца ў палкіх поэтыцкіх сьлёзах жаночае тугі.

¹⁾ Anton Nowina—Naszy pieśniary. Wilna, 1917.

Цётка яскрава выразіла ў мастацкіх формах сваіх твораў моц грамады— „працавітай беднаты“—і гарачую вялізную адданасьць бяздольнаму лёсу працоўных мас у зьвязку з іхнай рэволюцыйнай барацьбой.

Цётка была бяспэчным дарагім сябрам усіх падпольных таварышоў і крыштальна-чыстым чалавекам, што выяўлялася ва ўсіх яе словах, чынасьці і захоплена-поэтыцкай дзіцячай радасьці, якая запаляла рэволюцыйным агнём усіх, каму здаралася быць у кампаніі з ёю.

Памяць аб беларускай Цётцы захавалася ў сэрцах беларускага народу, які шануе яе ў Савецкай Беларусі пролетарскай пашанай.

Цётка часта разумела, што яе фізычныя сілы ў зьвязку з сухотамі штодзень гаснуць, што „рвецца за стрункаю струнка“. Поэтэса, паміраючы, пацяшала сябе надзеяй, што пасля яе „жывое пачуецца слова, што песьня устала з стотысячнай сілай, жыве мая ліра нанова“.

Цётка верыць у масы і, пачынаючы рэволюцыйную песьню, заклікае „мільёны грудзей зьліцца ў вадзін тон“, падтрымаць гэтую песьню „грамадай голас даць“:

Вам, суседзі, вам, кумочкі,
 Беларусы-галубочкі,
 Пяю з сэрца; надцінайце,
 Вы грамадай голас дайце.
 Зложым песьню цэлым людям.
 Як сьвет сьветам яшчэ стаў,
 Такой песьні ня слыхаў:
 Восем... дзевяць і мільён
 Грудзей зьліцца ў вадзін тон...

Яўг. Хлябцэвіч.